

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**Alisher Navoiy nomidagi
Samarqand davlat universiteti
Tarix fakulteti**

O'zbekiston tarixi kafedrası

O'zbekiston tarixi fani

***Mavzu: O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tish
yo'lining huquqiy asoslari va infratuzilmasining
yaratilishi.***

Kurs ishi

2014-2015 o'quv yili

Bajaruvchi: 3-kurs talabasi Gulomava D.

Ilmiy rahbar: Qo'shboqov H.

**Kurs ishi O'zbekiston tarixi kafedrası komissiyasida himoya qilindi
va _____ ga baholandi. (Bayonnoma № _____ 2015)**

Komissiya raisi: _____

Komissiya a'zolari: _____

Samarqand 2015-yil

O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'lining huquqiy asoslari va infratuzilmasining yaratilishi.

Reja:

I. Kirish.

II. Asosiyqism.

1. O'tish davrining mazmuni. Bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'llari.
2. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tishning tamoyillari va xususiyatlari.
3. Respublikada bozor islohotlarini amalga oshirish va uning asosiy yo'nalishlari.

III. Xulosa.

IV. Foydalanilganadabiyotlarro'yxati.

Kirish.

O'tish davrining mazmuni. Bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'llari.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish uchun islohotlar o'tkazilib, butun iqtisodiy munosabatlar tizimi qayta quriladi va o'zgartiriladi. **Bozor iqtisodiyotiga o'tish davri** - ma'muriy buyruqbozlik tizimini bartaraf etish yoki tubdan o'zgartirish hamda bozor tizimining asoslarini shakillantirish jarayonlari amalga oshiruvchi tarixiy davrdir. Jahondagi ko'pgina rivojlangan mamlakatlarning tajribalari umumlashtirilib, iqtisodiyotning yangi taraqqiyot yo'li - ilmiy asosda (ravishda) boshqariladigan va tartibga solinadigan bozor iqtisodiyoti deb tan olindi. Bir qator davlatlar shu yo'lni tanladilar. Ya'ni:

1. *Rivojlangan mamlakatlar yo'li;*
2. *Rivojlanayotgan mamlakatlar yo'li;*
3. *Sobiq sotsiolistik mamlakatlar yo'li;*
4. *Sotsializm g'oyalarini samarali bozor iqtisodiyotini vujudga keltirish mexanizmi bilan qo'shib olib borish yo'li (Xitoy, V'etnam)*

Bozor iqtisodiyotiga o'tish har bir mamlakat uchun xos bo'lgan model (nusxa yoki andozaga) ga asoslanadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tishning umumiyliigi va farqi bo'ladi. **Umumiyliigi** – ularning hammasi bozor iqtisodiyotiga o'tishning qonun-qoidalariga amal qiladi. Shuning bilan birga ko'rsatib o'tilgan har bir yo'lning o'ziga xos xususiyatlari ham bor. Masalan, bozor munosabatlariga o'tishning rivojlangan mamlakatlar yo'lida oddiy tovar xo'jaligidan erkin raqobatga asoslangan klassik yoki erkin bozor iqtisodiyotiga va undan hozirgi zamon bozor iqtisodiyotiga o'tiladi.

Mustaqil rivojlanayotgan mamlakatlarni bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'lining xususiyati - bu qoloq, ananaviy iqtisodiyotga erkin bozor iqtisodiyotiga o'tishdir.

Sobiq **sotsialistik mamlakatlar yo'lining muhim belgisi** markazlashtirilgan, ma'muriy-buyruqbozlikka asoslangan iqtisodiyotdan hozirgi zamon rivojlangan bozor tizimiga o'tishdan iboratdir.

Asosiy qism.

Bozor iqtisodiyotiga **inqilobiy yo'li** bilan ya'ni jadal usulda yoki **evolyutsion yo'li** (tadrijiy) bilan, ya'ni bosqichma-bosqich o'tish mumkin.

Revolutsion yo'li qo'llanganda tub islohotlarni o'tkazish, avvalgi tizimni va tarkib topgan iqtisodiy munosabatlarni birdaniga va batamom sindirish talab etilib, "karaxt qilib davolash" usuli ("shokovaya terapiya") deb ataladi.

Eski iqtisodiy munosabatlarni bosqichma-bosqich yangi bozor munosabatlariga aylantira borib, samarali bozor iqtisodiyotini shikatsiz vujudga keltirish mumkin. Bu o'tish davrining ma'qul yo'li ekanligini islohotlar tajribasi ko'rsatadi, ya'ni kamroq ijtimoiy larzalarga olib keladi.

Ma'muriy – buyruqbozlik tizimi ikkita ahamiyati **kamchilikka** ega:

1. *Ro'y berayotgan o'zgarishlarga tezda moslashuvchan emasligi, asta-sekinlik bilan moslashib borishi;*
2. *Samaradorlikning o'ta darajada pasayib ketganligi.*

Ma'muriy-bo'yruqbozlik iqtisodiyotini bozor iqtisodiyotiga aylantirish uchun tizim islohotlari utkazish amal qiladi. O'tish davrda bozor iqtisodiyotini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

1. Iqtisodiyotni erkinlashtirish. Bu xo'jalik hayotining barcha sohalaridagi to'liq hamda cheklovlarni, shuningdek, davlat nazoratini keskin ravishda qisqartirish yoki bekor qilishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar tizimidan iborat:

1. xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda davlat monopoliyasini bekor qilish;
2. resurslarning markazlashgan ko'rinishidagi taqsimotini to'g'atish;
3. narxlarning asosan talab va taklif nisbati asosida shakllantirishga o'tish;
4. ichki va tashqi bozorlarda transaksion bitimlar ustidan davlat nazoratini pasaytirish.

2. Iqtisodiyotni monopoliyadan chiqarish va raqobat muhitini yaratish.

- barcha iqtisoiy agentlarning ish faoliyati uchun teng imkoniyat va sharoitlar yaratilishi;
- bozorga xorijiy raqobatchilar ham kirishi uchun imkon berilishi;
- kichik biznesning rivojlanishiga halaqit beruvchi ma'muriy to'siqlarni olib tashlash, imtiyozli kreditlar berish orqali qo'llab-quvvatlash;

3. Instuttsional o'zgarishlar. Mazkur o'zgarishlar quyidagi sohalarni qamrab oladi;

- mulkchilik munosabatlarini o'zgartirish, jumladan, xususiy sektorni yaratish;
- bozor infratuzilmasini (tijorat banklar, tovar va fond birjalari, investitsiya fondlari va h.k) shakllantirish;
- iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning yangi tizimini yaratish;
- bozor sharoitlariga mos tushuvchi xo'jalik qonunchiligini qabul qilish.

4. Tarkibiy o'zgarishlar. Tarkibiy o'zgarishlar birinchi navbatda iqtisodiyot va uning alohida tarmoqlari tarkibida oldingi tizimdan qolgan nomutanosibliklarni yumshatish yoki bartaraf etishga yo'naltirilgan. Iqtisodiyot tarkibiy tuzilishini qayta kurishdan asosiy maqsad-ichki va tashqi bozorlarda to'lovga qadar talabga ega bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarilishini rivojlantirishdan iborat.

5. Makroiqtisodiy, acocah, moliyaviy barqarorlashtirish. Bu yo'nalishi muhim ahamiyati shundan kelib chiqadiki, ma'muriy-buyruqbozlik tizimining inqirozi eng avvalo va kuchli ravishda moliyaviy sohada, ayniqsa yuqori inflyatsiya shaklida namoyon bo'ladi. Makroiqtisodiy barqarorlashtirish chora-tadbirlari tizimiga pul emissiyasini cheklash, davlat byudjeti taqchilligini qisqartirish, ijobiy foiz stavkasini ta'minlash va boshqalar kiradi.

6. Bozor xo'jaligiga mos bo'lgan aholini ijtimoiy himoyalash tizimini shakllantirish.

Aholining nisbatan muhtoj qatlamini aniq ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni amalga oshirishga yo'naltirilgan. Ushbu ko'satib o'tilgan bozor tizimining asosiy unsurlarini shakllanishi o'tish davri tugaganligini bildiradi.¹

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tishning tamoyillari va xususiyatlari

Ma'lumki, bir tizimdan ikkinchi tizimga o'tishning revolyutsion va evolyutsion yo'llari mavjud. Polsha, Chexoslovakiya, Rossiya bozor iqtisodiyotiga o'tishning revolyutsion yo'lini tanlab, birdaniga katta o'zgarishlar qilishni ma'qul topdilar.

O'zbekiston esa o'ziga xos madaniy, tarixiy, iqtisodiy va tabiiy xususiyatlarini hamda bu yo'ldagi jahon tajribasini hisobga olgan holda revolyutsion to'ntarishlarsiz, itimoiy to'qnashuvlarsiz, ijtimoiy himoyani ko'chaytirgan holda asta-sekinlik, lekin qay'iyatlik bilan bosqichma-bosqich rivojlangan va boshqariladigan bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'lini tanladi.

Mamlakatimiz Prezidenti ko'rsatib o'tdiki, **“Bizning bozor munosabatlariga o'tish modelimiz Respublikaning o'ziga xos sharoitlari va xususiyatlarini, ananalar, urf-odatlar va turmush tarzini har tomonlama hisobga olishga, o'tishdagi iqtisodiyotni bir yoqlama, besunaqay rivojlantirishning mudhush merosiga barham berishga asoslanadi”**.

O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tish yo'li ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilgan. Bu yo'lni amalga oshirishga, iqtisodiyotni tubdan isloh qilishga Prezident I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan **5 ta tamoyil** asos qilib olingan:

1. Iqtisodiyotni mafkuradan xoli qilish, uning ustunligining ta'minlash;
2. O'tish davrida davlatning bosh islohotchi bo'lishi;

¹Karimov I.A. «O'zbekiston – bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li» Toshkent «O'zbekiston» 1993 y.

3. Butun yangilanish va taraqqiyot jarayoni qonunlarga asoslanishi, qonunlar ustuvorligini ta'minlanishi;
4. Bozor munosabatlariga o'tish bilan bir qatorda aholini ijtimoiy himoyalash sohasida kuchli chora-tadbirlarni amalga oshirish;
5. Bozor munosabatlarini bosqichma-bosqich qaror toptirish.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish uchun tegishli huquqiy negizni, bozor infratuzilmalarini yaratish, odamlarda bozor ko'nikmalarini hosil qilish, yangi sharoitlarda ishlay oladigan kadrlarni tayyorlash uchun vaqt kerak bo'ladi. Shu sababli bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi deb ko'rsatib berilgandir. Bundan tashqari, bozor munosabatlariga o'zgartirish bilan cheklanmaydi. U ijtimoiy sohalarni, shu jumladan siyosiy, ma'naviy-axloqiy, maishiy va boshqa sohalarni ham tubdan o'zgartirishni ham taqozo qiladi. Bularning hammasi bozor iqtisodiyotinig boschiqma-bosqich, evolyutsion yo'li bilan o'tish haqidagi goya juda muhim va afzal ekanligini ko'rsatadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tishning bosqichma-bosqich bo'lishi Prezident I.Karimov asarlarida belgilab berilgandir.

Birinchi bosqich quyidagi ikkita vazifani birdaniga hal qilish maqsad qilib quyilganligi ta'kidlanadi:

- totalitar tizimning og'ir oqibatlarini yengish, tanglikka barham berish, iqtisodiyotni barqarorlashtirish;

- Respublikaning o'ziga xos sharoitlari va xususiyatlarini hisobga olgan holda bozor munosabatlarining negizlarini shakillantirish.¹²¹

Bu vazifani bajarish birinchi bosqichda isloh qilishning qo'yidagi muhim yo'nalishlari aniqlab olindi va amalga oshirildi:

- o'tish jarayonining haqiqiy asoslarini shakillantirish islohatlarning qonuniy-huquqiy negizini mustahkamlash;

²Каримов И.А. Ўзбекситон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.: “Ўзбекистон”, 1995, 19-бет

- mahalliy sanoat, savdo, maishiy xizmat korxonalarini, uy-joy fondini xususiyashtirish, qishloq xo'jaligida va xalq xo'jaligining boshqa sohalarida mulkchilikning yangi shakllarini vujudga keltirish;

- ishlab chiqarishning pasayib borishiga barham berish, moliyaviy ahvolning barqarorlashuvini ta'minlash. Bu vazifalarni bajarilishi keyingi bosqichning strategik maqsadlari va ustun yo'nalishlarini belgilab olish imkonini berdi.

Ikkinchi bosqichda investitsiya faoliyatini ko'chaytirish, chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va shuning negizida iqtisodiy o'sishni ta'minlab, bozor munosabatlarini to'liq joriy qilish maqsad qilib qo'yiladi. Shu maqsaddan kelib chiqib I. A. Karimov asarida bu bosqich uchun quyidagi bir qator vazifalar ajratib ko'rsatildi:

- davlat mulklarini xushtirish sohasida boshlangan ishni oxiriga yetkazish;

- ishlab chiqarishning pasayishiga barham berish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash;

- milliy valyuta - so'mni yana ham mustahkamlash;

- iqtisodiyotning tarkibiy to'zishini tubdan o'zgartirish, xomashyo yetkazib berishdan tayor mahsulot ishlab chiqarish o'tish^{2[3]}.

O'tish davrining ikkinchi bosqichida aholining kam ta'minlangan qatlamlarini ijtimoiy himoyalashni ko'chaytirish, ularga tegishli yordam ko'rsatish borasida birinchi bosqichda tutilgan yo'li davom ettiriladi.

Prezidentimiz I. Karimov ta'kidlab o'tganlaridek, hozirgi bosqichda "erkinlashtirish va islohotlarni chuqurlashtirish nafaqat iqtisodiy, balki ham ijtimoiy, ham siyosiy vazifalarini hal qilishning asosiy shartidir"². Bu esa iqtisodiyot sohasida quyidagi aniq vazifalarni amalga oshirishni ko'zda tutadi:

- iqtisodiyotning barcha sohalari va tarmoqlarida erkinlashtirish jarayonini izchillik bilan o'tkazish va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish;

³Karimov I.A. Ўзбекистон буюк келажак сари Т.: Ўзбекистон, 1998, 332-333 бетлар

- xususiylashtirish jarayonini yanada chuqurlashtirish va shu asosida amalda mulkdorlar sinfini shakllantirish;

- mamlakat iqtisodiyotiga xorij sarmoyasini avvalo, bevosita yo'naltirilgan sarmoyalarni jalb etish uchun qo'lay huquqiy shart-sharoit, kafolat va iqtisodiy omillarni yanada kuchaytirish;

- kichik va o'rta biznes iqtisodiy taraqqiyotda ustuvor o'rin olishiga erishish;

- mamlakatning eksport salohiyatini rivojlantirish va mustahkamlash, iqtisodiyotimizning jahon iqtisodiy tizimiga keng ko'lamda integratsiyalashuvini ta'minlash;

- iqtisodiyotda mamlakatimiz iqtisodiy mustaqilligini yanada mustahkamlashga qaratilgan tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish kabi vazifalar ikkinchi bosqichda sobit qadalik bilan bajarilmoqda.

Respublikada bozor islohotlarini amalga oshirish va uning asosiy yo'nalishlari.

Iqtisodiy aloqalar va iqtisodiy munosabatlarni yangi turiga o'tish uchun iqtisodiy islohotlar strategiyasini ishlab chiqishni talab etadi.

Iqtisodiy islohotlar – bu bozor munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmundir. Iqtisodiy islohotlardn ko'zda tutilgan maqsad - mamlakat aholisi uchun yashash va faoliyat qilishning eng yaxshi sharoitlarini yaratish, ularning ma'naviy-ahloqiy yetukligiga erishishi, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashdan iboratdir. Islohotlarni amalga oshirishdan oldin bozor iqtisodiyotiga utishning nazariy model yaratildi. Bu modelda yangi iqtisodiyotga utishning umumiy tomonlari va milliy xussiyatlari nazarda tutiladi, islohotlarning asosiy yo'nalishlari belgilanadi. **Respublikada iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari** quyidagilardan iborat:

- Mulkiy munosabatlarni isloh qilish;

- Agrar islohotlar;

- Moliya-kredit va narx-navo islohoti;

- *Boshqarish tizimini isloh qilish va bozor infratuzilmasini yaratish;*
- *Ijtimoiy islohotlar.*

Mulkchilik munosabatlarini tubdan o'zgartirish - bu iqtisodiy islohotlarni bosh bo'g'inidir, chunki shu orqali ko'p ukkladli iqtisodiyot va raqobatlashish muhiti shakllantiriladi hamda bozor iqtisodiyotiga utishning shart-sharoitlari yaratiladi.

Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishining dastlabki bosqichidayoq **qishloq ho'jaligini isloh qilishga** ustunlik berildi. Bunga quyidagilar sabab bo'ldi:

- Respublikada va uning iqtisodiyotigisha agrar soha ustunlikka egaligi, aholining kupchiligi qishloq xo'jaligida bandligi, iqtisodiy o'sishning kup jihatdan shu tarmoq ahvoliga bog'liqligi;

- Respublika butun sanoat potentsialining yarmiga yaqinini tashkil qiladigan sanoatning kupgina tarmoqlarini (paxta tozalash, to'qimachilik, yengil sanoat, oziq-ovqat, kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi mashinasizligi va boshqalar) rivojlantirish istiqbollari bevosita qishloq xo'jaligiga bog'liqligi;

- Qishloq xo'jalik mahsulotlari paxta hozirgi vaqtda valyuta resurslari, respublika uchun zarur bo'lgan ozoq-ovqat mahsulotlari, dori-darmonlar, texnika va texnologiya uskunalarini chetdan sotib olishni ta'minlayotgan asosiy manba ekanligi;

- Mustaqillik sharoitida qishloq xo'jaligining oziq-ovqat muammosini hal etishdagi rolining ortib borishi.

Moliya-kredit sohasini isloh qilish iqtisodiy tizimni izchillik bilan bozor munosabatlariga o'sib utishida alohida o'rin egallaydi. Moliyaviy munosabatlarda davlat byudjeti tanqisligini kamaytirib borish, byudjetdan beriladigan dotatsiyalar va subsidiyalarni bosqichma-bosqich qisqartirish, birinchi darajali, eng zarur umumdavlat ehtiyojlari uchun ehtiyojlari uchungina byudjetdan mablag' ajratish, xalq xo'jaligini rivojlantirishda investitsiya kreditlaridan keng foydalanish islohatlarning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Iqtisodiyotni isloh qilishning eng asosiy muammolaridan biri **narxlarni** erkinlashtirishdir. Narxlarni erkin shakllanishi uchun narxlar tizimini isloh qilish

ham zarurdir. Dastlab davlat xarid narxlarining amal qilish doirasi qisqartiriladi va keyin ichki narxlar jahon narxlariga muvofiqlashtirib boriladi. Shuningdek, narxlarni erkinlashtirishda xomashyo va mahsulot ayrim turlarining, narx-navo bilan aholi va korxonalar daromadlari o'rtasidagi tenglikka erishishga harakat qilinadi. Narxlar islohoti boshlangana 1994 yilgacha hamma turdagi xomashyo va mahsulotlar bo'yicha erkin narxlarga o'tildi, barcha iste'mol mollari narxi ustidan davlat nazorati bekor qilindi.

Isloh qilishning dastlabki davrida (1992 yil) keng doiradagi ishlab chiqarish – texnik vositasi bo'lgan mahsulotlar, ayrim turdagi xalq iste'mol mollari, bajarilgan ishlar va xizmatlarning kelishilgan narxlar va tariflarga utildi. Aholining hisoyalash maqsadida cheklangan doiradagi oziq-ovqat va sanoat tovarlari narxlarning chegarasi belgilab qo'yildi.

Narxlar islohotining navbatdagi bosqichida (1993 yil) kelishilgan ulgurji narxlarni davlat tomonidan tartibga solish tulig'icha to'xtatildi.

Narxlarning erkinlashtirishning oxirgi bosqichida (1994 yil oktyabr-noyabr) xalq iste'mol mollari asosiy turlarining narxi erkin qo'yib yuborildi. Shundan qilib, iqtisodiyotni isloh qilishning birinchi bosqichi narxlarni to'liq erkinlashtirish bilan tugadi.

Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish boshqarishning tegishli tizimni yaratishni talab qiladi. Shunga asosan kuplab markaziy iqtisodiy organlar va vazirliklar tugatildi:

- 1. Davlat reja qo'mitasi;*
- 2. Davlat ta'minot qo'mitasi;*
- 3. Davlat narxlar qo'mitasi;*
- 4. Davlat agrosanoat qo'mitasi va boshqalar.*

Boshqarishning mahalliy darajasida (viloyat, tuman va shahar) ijrosiga boshqaruv vazifalarini bojorish uchun hokimlik joriy qilindi. Bozor islohotlari **bozor infratuzilmasini yaratish** chora-tadbirlarini ham qamrab oladi. Bunda moliya, bank-kredit tizimi muassasalari, sug'urta, auditorlik, yuridik va

konsalting firmalari hamda kompaniyalarini, birja tizimini yaratish taqozo qilinadi. Bu birqancha yo'nalishlar bo'yicha bordi.

Birinchi yo'nalish bo'yicha tovar xom ashyo birjasi tizimi rivojlandi. Bu o'z navbatida, brokerlik va dilerlik idoralari, savdo uylari, vositachi firmalar paydo bo'lishiga olib keldi.

Ikkinchi yo'nalishda kapital bozorining ishini ta'minlaydigan tuzilmalar vujudga keltirildi. Kredit resurslari bozori va valyuta bozori vujudga keltirildi hamda davlatga qarashli bo'lmagan sug'urta kompaniyalari tuzildi.

Uchinchi yo'nalish ishchi kuchi bozorini shakllantirishdan iborat bo'lib, bu sohada 240 dan ortiq mehnat birjasini o'z ichga oluvchi katta tarmoq tuzildi.

Bozor islohotlari tashqi iqtisodiy aloqalarga ham tegishlidir. Bu sohada islohotlarni amalga oshirish borasidagi respublikaning zamonaviy tashqi iqtisodiy kompleksi mutlaqo yangidan shakllantirildi. Tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanishi zarur bo'lgan muassasalar (tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki, bojxonalar xizmati) barpo etildi.

Amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asl maqsadi - insonga munosib yashash va faoliyat ko'rsatish sharoitlarini vujudga keltirishdan iborat. Shu sababli iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning butun davri davomida aholini ijtimoiy himoyalash bo'yicha chora-tadbirlar qo'rish ob'ektiv zaruriyatdir.

Respublikada **aholini ijtimoiy himoyalash** chora-tadbirlari quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirildi.

Birinchi yo'nalish - narxlar erkinlashtirilishi va pulning qadrsizlanishi darajasi ortib borishi munosabati bilan daromadlarning eng kam va o'rtacha darajasini muntazam oshirib borish.

Ikkinchi yo'nalish - Respublikaning ichki iste'mol bozorini himoya qilish hamda ozoq-ovqat mahsulotlari va sanoat mollari asosiy turlari iste'molini muayyan darajada saqlab turish.

Uchinchi yo'nalish - islohotlarning dastlabki bosqichida aholining kam ta'minlangan tabaqalarini ijtimoiy himoyalash va qo'llab-quvvatlash.

SHunday qilib, islohatlarning barcha yo'nalishlari mavjud iqtisodiy tizimning izchillik bilan bozor iqtisodiyotiga o'sib o'tishiga qaratiladi.

Asosiy tayanch tushunchalar:

O'tish davri - bir iqtisodiy tizimdan boshqasiga, mavjud iqtisodiy munosabatlardan butunlay boshqa, yangi iqtisodiy munosabatlarga o'tish taqozo qilinadigan davrdir.

Bozor islohotlari - bozor iqtisodiyotini va bozor munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmundir.

Iqtisodiy islohotlar - turli mulkchilikka asoslangan xo'jalik yuritishning shakllari va turlari.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish - nima va qancha ishlab chiqarishni qaerga, qanday bahoda sotishni tadbirkorning o'zi belgilashi lozim.

Iqtisodiyotning barcha sohalari va tamoqlarini erkinlashtirish - xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning erkinligi va mustaqilligini ta'minlash, tadbirkorlik faoliyatining rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish demakdir.

Islohotlar kontseptsiyasi - itimoiy-iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsad va yo'nalishlari, uni amalga oshirishning vazifalari va strategik yo'llarini umumiy g'oyasidir.

Iqtisodiyotni barqarorlashtirish - tanglik holatlariga barham berish asosida makroiqtisodiy muvozanatlikni saqlash va ishlab chiqarishni yuksaltirish uchun shart-sharoitlarni vujudga keltirishdir.⁴

⁴Rasulov M. Bozoriqtisodiyotiasoslari. T.: Mehnat, 1997.

IQTISODIY ISLOHOTLAR. BOZOR MUNOSABATLARINING SHAKLLANISHI. BOZOR IQTISODIYOTIGA O'TISH YO'LI

Bozorning qadimiy an'analari

Milliy davlat mustaqilligini qo'lga kiritgan O'zbekiston bozor iqtisodiyoti yo'lini tanladi. Sho'rolar davridagi sotsialistik tizimning iqtisodiy asosini tashkil etgan rejalashtiruvchi siyosatdan voz kechdi. Xo'sh, bozor iqtisodiyotining o'zi nima?

Bozor iqtisodiyotining asosida tovar-pul munosabatlari yotadi va ana shu munosabatlarga xos iqtisodiy qonunlar harakat qiladi. Bozor iqtisodiyoti jamiyatning barcha a'zolarini ishlab chiqarish va iste'mol orqali o'zaro raqobatning ishtirokchilariga aylantiradi.

Shu boisdan bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish muttasil takomillashib boradi, mahsulotning sifat darajasi yaxshilanadi, uning miqdori ko'payadi va jamiyat taraqqiyoti tezlashadi.

Tarixan bozor munosabatlarining ikki turi mavjud: birinchisi, tartibsiz, o'zi bo'larchilik asosida, stixiyali rivojlanadigan bozor iqtisodiyoti munosabatidir. U tarqoq, maqsadi va harakati oldindan kelishilmagan ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi oldi-berdi munosabatlariga asoslanadi. Ikkinchisi esa, tartibga solinadigan, boshqariladigan bozor iqtisodiyoti munosabatidir. O'zbekiston o'z taraqqiyot yo'lining asosi qilib ikkinchi yo'lni — davlat tomonidan tartibga solib boriladigan va boshqariladigan bozor iqtisodiyoti yo'lini tanladi. Bunda jamiyat davlat ofqali bozorga narx, soliq, foiz, foyda, renta, subsidiya kabi iqtisodiy vositalar bilan ma'lum bir yo'nalish beradi va ongli ta'sir ko'rsatadi.

*Bozor iqtisodiyoti munosabatlarining o'ziga xos sifat belgilari va
xususiyatlari quyidagilardan iborat:*

1. Tovar ishlab chiqaruvchi iqtisodiy jihatdan erkin bo'ladi, ya'ni bozor uchun mahsulot ishlab chiqarayotgan korxona yoki shaxs erkin va mustaqil faoliyat ko'rsatadi.

2. Tovar ishlab chiqaruvchi mulk egasi bo'ladi yoki ijara mulkiga ega bo'ladi va uni o'z bilganicha ishlatadi, unga hech kim monelik qila olmaydi, buyruq bera olmaydi.

3. Tovar ishlab chiqaruvchi o'zi ishlab chiqargan mahsulotining egasi, xo'jayinidir. Shu bois, o'z mahsulotini xohlasa sotadi, xohlasa sotmaydi yoki u xohlasa o'z tovarini boshqa bir tashkilot, korxona yo biron bir shaxsga sovg'a qilib tekinga hadya qilishi ham mumkin.

4. Bozorga chiqarilgan tovarni oldi-sotdi qilish sotuvchi bilan xaridoming erkin va ixtiyoriy munosabatiga asoslanadi.

5. Bozor iqtisodiyoti monopolizmni, ya'ni yakka hukmronlikni inkor etadi, tovar ishlab chiqaruvchilarning bozordagi erkin raqobatini taqozo etadi.

6. Bozorda ishlab chiqaruvchi emas, balki iste'molchi o'z shartini qo'yadi, chunki pul uning qo'lida bo'ladi. Tovar ishlab chiqaruvchi iste'molchining talabi, ehtiyojini qondiradigan mahsulot ishlab chiqargan taqdirdagina daromad topa oladi.

7. Ishlab chiqarilgan tovarga sarf qilinadigan mehnat xaridorning mahsulotga talabi darajasi miqdorida bo'lishi lozim. Aks holda ishlab chiqarilgan tovar bozorda kasodga uchraydi.

8. Bozorda qanday tovarga talab oshib borsa, o'sha mahsulotni ishlab chiqarish foyda keltiradi.

9. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar ishlab chiqaruvchilar jamiyat a'zolari o'z daromadlari miqdoriga qarab tabaqalanadilar.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari mamlakatimiz uchun yangilik emas. Uzoq yillar davomida qadimdan ajdodlarimiz jahon hamjamiyatining bir bo'lagi va tarkibiy qismi sifatida bozor iqtisodiyoti sharoitida yashab kelganlar. Tarixiy yozma manbalarning bergan ma'lumotlariga qaraganda o'rta Osiyo xalqlari bundan ming yillar ilgari ham dunyoning deyarli barcha mamlakatlari bilan savdo-iqtisodiy aloqalar o'rnatganlar. Bu borada «Buyuk ipak yo'li» yorqin dalil bo'la oladi.

Miloddan avval XI asrdan to milodning XVI asriga qadar Sharq va G'arb mamlakatlari o'rtasida savdo iqtisodiy va madaniyat sohalarida ko'prik rolini o'ynab kelgan «Buyuk ipak yo'li» orqali amalga oshirilgan. 12 ming chaqirimni tashkil etgan bu yo'l o'rta Osiyoning deyarli barcha yirik shaharlarini kesib o'tgan.

«Buyuk ipak yo'li» orqali ajdodlarimiz Xitoy, Hindiston, Eron, Rossiya, Rum, Yunoniston va boshqa mamlakatlar bilan bozor iqtisodiyoti qonun-qoidolari va talablari asosida savdo-sotiq qilganlar. o'rta Osiyo hududlari Rossiya tomonidan bosib olingach, xususan Sho'rolar hukmronligi yillarida bu tarixiy an'ana barham topdi.

Jahon mamlakatlarining, shu jumladan, o'lkamiz xalqlarining tarixiy tajribalari shundan dalolat beradiki, iqtisodiyot har doim faqat uning o'ziga xos bo'lgan qonuniyatlar bilan rivojlanadi. Bu qonunlar inson irodasidan tashqarida harakatda bo'lib, odamlar izmiga bo'ysunmaydi, ularning buyruq va topshiriqlarini bajarmaydi. Shu bois, bozor iqtisodiyoti qonunlarini nazar-pisand qilmaslik yoki uni buzish og'ir iqtisodiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Buni sobiq SSSR deb atalmish saltanatda o'rnatilgan ijtimoiy-iqtisodiy tuzum buni isbotladi.

O'zbekiston iqtisodiy taraqqiyotining o'ziga xos yo'li va tamoyillari

Bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tish qonuniyatlari, albatta, umumiydir. Biroq, ana shu umumiy qonuniyatlar asosida rivojlanib borayotgan har bir mamlakat, u xoh Turkiya yoki Amerika Qo'shma Shtatlari bo'lsin, xoh Janubiy Koreya yoki Yaponiya bo'lsin, ularning har biri o'zining tarixiy-taraqqiyot an'analari, milliy o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o'z yo'li, &z modelini ishlab chiqishi va unga amal qilishi lozim.

O'zbekiston ham ana shu umumiy dastur va umumiy qonuniyat mezonlari asosida bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tishga imkoniyat beradigan o'z yo'lini tanlab oldi. Bu yo'lning asosiy tamoyillari va qoidalari I.Karimovning «O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li», «O'zbekiston — bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li», «O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida» nomli asarlarida, mamlakat parlamentida qilgan ma'ruza va nutqlarida bayon qilib berilgan.

Bu yo'lni ishlab chiqishda:

Birinchidan, dunyo davlatlarining bosib o'tgan tarixiy tajribalari hisobga olindi.

Ikkinchidan, O'zbekistonning xo'jalik imkoniyatlari, shart-sharoitlari, mustamlakachilik tuzumlaridan meros bo'lib qolgan muammolar asos qilib olindi. Chunki 130-yildan ortiqroq davom etgan buyuk saltanat o'lkamizda o'zining og'ir va ayanchli oqibatlarini meros qilib qoldirgan edi. Bular:

- barbod bo'lgan va mutlaqo markazga tobe bo'lib qolgan iqtisod;
- milliy davlatchilik va boshqaruv tizimining tugatilganligi, milliy boshqaruv tajribasining yo'qligi, yakkaboshchilik, buyruqbozlik, laganbardorlik, ko'ngil ovlash, poraxo'rlik, o'g'rilik, mansabni suiiste'mol qilish kabilarni hisobga olmaslikning mutlaqo iloji yo'q edi.

Uchinchidan, bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tishni belgilashda mamlakatimizning tarixan tarkib topgan milliy qadriyatlari, an'analari, xususiyatlari va manfaatlari hisobga olindi.

O'zbekistonning bozor munosabatlariga o'tish yo'liga doir Prezident I.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan besh tamoyil nafaqat mamlakatimizda, shuningdek jahon jamoatchiligi tomonidan ma'qullandi. Eng muhimi, xalqimizning o'zi besh tamoyilni qabul qildi va qo'llab-quvvatladi.

Birinchi tamoyil.

Na siyosat, na mafkura iqtisodiyotni nazorat qilish, unga tazyiq o'tkazish darajasiga ko'tarilmasligi zarur. Ham ichki, ham tashqi iqtisodiy munosabatlariii mafkuradan xoli qilish zarur.

Bir qancha mamlakatlarning achchiq tajribasi ko'rsatadiki, iqtisodiyot siyosiy manfaatlarga bo'ysundirilganda u barbod bo'ladi. Iqtisodiyot o'ziga xos bo'lgan ichki qonunlar asosida rivojlanmog'i zarur. Iqtisodiyot,— deb ta'kidlaydi I.Karimov, —siyosatga nisbatan ustuvor mavqaida bo'lishi lozim.

Ikkinchi tamoyil.

Milliy iqtisodni shakllantirish, mustaqillikni iqtisodiy jihatdan ta'minlash, uni himoya qilish, jahon xo'jaligi bilan integratsiyaga erishish va xalq manfaatini yuzaga chiqarish uchun iqtisodiyot davlat tomonidan tartibga solib turilishi lozim.

Jahon tajribasi o'tish davrida iqtisodiyotni davlat yo'li bilan tartibga solib turish zarurligini ko'rsatdi. Aks holda iqtisodiyot tanazzulga uchrashi mumkin. «Bozor munosabatlariga o'tish davrida davlat bosh islohotchisi bo'iishi, iqtisodiyot va ijtimoiy turmushning hamma sohalarini o'zgartirish rejalarini tuzib, uni izchillik bilan amalga oshirishi zarur»,— deb ta'kidlaydi I.Karimov.

Davlat ixtiyoridagi iqtisodiy mexanizmni yo`qotib, o`rniga birdaniga bozor mexanizmini o`rnatish mumkin emas. Shu bois, O`zbekistonda davlat tizimi birdaniga bo`sh qo`yib yuborilmadi, uning hukmdorligi saqlab qolindi.

Uchinchi tamoyil.

Bozor iqtisodiyotiga o`tishda qonun va qonunlarga rioya etish ustuvor bo`lishi lozim.

Bozor iqtisodiyoti qonunchilikka tayanadi. Uning qoidalari, mezonlari ming yillar davomida yaratilgan. Bozor iqtisodiyoti huquqiy normalar va qoidalarga tayanishi bilan ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan farq qiladi. Yaxlit bozor tizimini vujudga keltirish uchun uning qonunchilik tizimi yaratilishi, ularga rioya qilinishi shart. Qonunchilik buzilgan joyda bozor iqtisodiyotini amalga oshirib bo`lmaydi.

Qonunning ustuvorligi huquqiy davlat barpo etish zaruriyatidan ham kelib chiqadi. Qonun oldida hamma barobardir. Barcha ijtimoiy, va iqtisodiy munosabatlar faqat qonun bilan tartibga solinadi, uning barcha qatnashchilari esa hech bir istisnosiz huquq normalarini buzganligi uchun javobgar bo`ladi. Huquqiy davlatning mohiyati ma'lum qonunlar tizimi borligi bilan emas, balki ommaning shu qonunlarni bilishi, o`z faoliyatida ularga bo`ysunishi bilan belgilanadi.

To`rtinchi tamoyil.

Aholining demografik tarkibini hisobga olgan holda kuchli ijtimoiy siyosatni o`tkazish zarur.

Buning zaruriyati iqtisodiy ahvol bilan bog`liq. Birinchidan, O`zbekistonda aholining deyarli to`rttdan uch qismi Sho`rolar hokimiyatining so`nggi yillarida ham o`zlarining minimal ehtiyojlarini qondirishga qodir bo`lmay, davlat madadiga muhtoj edi. Ikkinchidan, aholi tarkibida davlat va jamiyat o`z himoyasiga olishi

zarur boʻlgan bolalar, oʻsmirlar, qariyalar koʻpchilikni tashkil etadi. Uchinchidan, bozor iqtisodiyotiga oʻtish jarayonida dastlab aholi ijtimoiy jihatdan tabaqalanadi va himoyaga muhtoj boʻlganlar qatlami kengayadi. Shu boisdan, iqtisodiy islohotlar jarayonida avval odamlarni, birinchi navbatda, himoyaga muhtoj qatlamni oldindan kuchli darajada ijtimoiy himoyalash choralarini koʻrish zarurligi inobatga olindi. Ijtimoiy siyosat inflyatsiya keltirib chiqargan qimmatchilik sharoitida aholi xarid qobiliyatini himoya qilishni ham koʻzda tutadi.

Beshinchi tamoyil.

Bozor iqtisodiyotiga oʻtish evolyutsion yoʻl bilan, puxta oʻylab bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim.

Buning sababi shundaki, bozor iqtisodiyoti murakkab tizim, uni birdan yaratib boʻlmaydi. Mamlakat aholisining mustamlakachilik tuzumi sharoitida tarkib topib shakllangan hayotiy qarashlari va koʻnikmalarini darhol, birdaniga bozor iqtisodiyoti sharoitiga moslab oʻzgartirib boʻlmaydi. ChunM, mustamlakachilik tuzumi davrida, odamlarning ongi, shuuri va psixologiyasiga zoʻrluk yoʻli bilan singdirilgan tobelik, qaramlik, qullik, befarqlik, boqibegʻamlilik, tayyorga ayyorlik kabi qarashlarni bir zarba bilan yoʻq qilish va aksincha bozor iqtisodiyoti va mustaqillik sharoiti talablari asosida egalik, yaratuvchilik, bunyodkorlik, ijodkorlik, faollik kabi olijanob fazilatlarni ham darhol shakllantirishning iloji yoʻq. Buning uchun albatta vaqt, sabr-toqat kerak. Bular bosqichma-bosqich yaratiladi. Bu tamoyil jamiyat a'zolaridan bizga oʻtmishdan meros boʻlib qolgan barcha ijobiy qadriyatlarga xayrixohlik bilan qarash va ularni asrab-avaylab rivojlantirish, sayqal berishni talab qiladi. Prezident I.Karimovning «yangi uy qurmay turib, eskisini buzma» degan hikmatli soʻzi ham xuddi ana shu gʻoyaga xizmat qiladi.

Xulosa.

Xulosaqilibaytganda, Bozor iqtisodiyoti munosabatlari mamlakatimiz uchun yangilik emas. Uzoq yillar davomida qadimdan ajdodlarimiz jahon hamjamiyatining bir bo'lagi va tarkibiy qismi sifatida bozor iqtisodiyoti sharoitida yashab kelganlar. Tarixiy yozma manbalarning bergan ma'lumotlariga qaraganda o'rta Osiyo xalqlari bundan ming yillar ilgari ham dunyoning deyarli barcha mamlakatlari bilan savdo-iqtisodiy aloqalar o'rnatganlar. Bu borada «Buyuk ipak yo'li» yorqin dalil bo'la oladi.

Miloddan avval XI asrdan to milodning XVI asriga qadar Sharq va G'arb mamlakatlari o'rtasida savdo iqtisodiy va madaniyat sohalarida ko'prik rolini o'ynab kelgan «Buyuk ipak yo'li» orqali amalga oshirilgan. 12 ming chaqirimni tashkil etgan bu yo'l o'rta Osiyoning deyarli barcha yirik shaharlarini kesib o'tgan.

«Buyuk ipak yo'li» orqali ajdodlarimiz Xitoy, Hindiston, Eron, Rossiya, Rum, Yunoniston va boshqa mamlakatlar bilan bozor iqtisodiyoti qonun-qoidolari va talablari asosida savdo-sotiq qilganlar. o'rta Osiyo hududlari Rossiya tomonidan bosib olingach, xususan Sho'rolar hukmronligi yillarida bu tarixiy an'ana barham topdi.

Jahon mamlakatlarining, shu jumladan, o'lkamiz xalqlarining tarixiy tajribalari shundan dalolat beradiki, iqtisodiyot har doim faqat uning o'ziga xos bo'lgan qonuniyatlar bilan rivojlanadi. Bu qonunlar inson irodasidan tashqarida harakatda bo'lib, odamlar izmiga bo'ysunmaydi, ularning buyruq va topshiriqlarini bajarmaydi. Shu bois, bozor iqtisodiyoti qonunlarini nazar-pisand qilmaslik yoki uni buzish og'ir iqtisodiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Buni sobiq SSSR deb atalmish saltanatda o'rnatilgan ijtimoiy-iqtisodiy tuzum buni isbotladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. «O'zbekiston – bozormunosabatlariga o'tishning o'zigaxonligi» Toshkent «O'zbekiston» 1993 y.
2. Karimov I.A. «O'zbekiston iqtisodiy islohotlarini chuqurlashtirish yo'lida» Toshkent «O'zbekiston» 1995 y.
3. Karimov I.A. «Iqtisodiyotni erkinlashtirish, resurslardan tejamlilik bilan foydalanish bosh yo'limiz» Xalq so'zi. 2002 yil 15 fevral.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori “O'zbekiston Respublikasining 2010 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2009 y., 52-son, 560-moddasi)
5. Rasulov M. Bozoriqtisodiyot asoslari. T.: Mehnat, 1997.
6. Ibratov B. Tadbirkorlik huquqi. T.: «Moliya», 2001.
7. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O'zbekiston” 1992
8. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. “O'zbekiston” 1995
9. O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. «O'zbekiston» 1997
10. Shodmonov Sh. Vabosig'alar, “Iqtisodiyot nazariyasi”, T., 2003;
11. Tojiboyeva D., Iqtisodiyot nazariyasi, T., 2003.
12. To'xlijev N., Xaqberdiev Q., Ermamatov Sh., Xolmatov N. Iqtisodiy bilim asoslari. Qo'llanma. T. O'zME. 2004, 96 b.
13. O. Atamirzaev, N. Tuxlijev. Uzbekistan, priroda, naselenie, ekonomika. T. O'zME. 2009, 240 b.
14. O'lmasov A., Vahobov A. “Iqtisodiyot nazariyasi”. T. “SHarq” - 2006.
15. www.economyfaculty.uz
16. www.ziynet.uz
17. www.gov.uz

